

Szemle

A fiatalok devianciás magatartását befolyásoló tényezők

A gyermekek és a fiatalok helyzete napjainkban ismét az érdeklődés középpontjába került. Ennek egyik oka az, hogy e téren az átlagosnál is kedvezőtlenebb tendencia érvényesül. Nem vitatható, hogy a társadalmi változások negatív hatásai legerőteljesebben a gyermekes, azon belül is a többgyermekes családokat érintik.

A statisztikai adatok szerint hazánkban a gyermekeknek legalább az egyharmada abszolút szegénységben él. A relatív, de még inkább az abszolút szegénység – különösen azáltal, hogy reprodukálódik, azaz tartós jelenléte esetén a különböző generációknál újratermelődik – egyet jelent a tartós leszakadással, s „alapul szolgálhat az eltérő irányú szocializációnak, a különféle devianciáknak.” (1) Sőt, más összefüggésben a kutató szerint „a társadalmi periférián elhelyezkedők körében a devianciás viselkedések reprodukciós folyamatai az elmúlt 5–10 évben felgyorsultak.” (2) A veszélyeztetett gyermek- és fiatalok életében általában több veszélyeztető tényező is jelen van. A korábbi veszélyeztetettség és a későbbi gyakori kriminalitás pedig egyenes irányú összefüggést mutat. Az utóbbi időben nemcsak a gyermek- és fiatalok bűnelkövetők száma növekszik, hanem a bűncselekmények sértettjei között is egyre több a gyermek- és fiatalok.

A rendszerváltozás utáni új politikai rendszer sok mással együtt „a devianciás jelenségek szinte példátlan tömegét is örökül kapta elődjétől, miközben újszerű devianciókeltő tényezők is beépültek a mai magyar társadalomba (nemzetközi migráció s a vele járó bűnözés és droppiac, munkanélküliség, alegális gazdasági szférák kialakulása, társadalmi differenciálódás és jelentős számú rétegek lecsúszása, a cigányság integrációjának megakadása, tömeges bizonytalanságérzet és perspektívtalanság stb)”. (3) Az elmúlt két évtized vizsgálatai megerősítik, hogy a devianciák társadalmilag meghatározott okokra vezethetők vis-

za, továbbá az abszolút vagy relatív szegénység, a tartós frusztráció vezet a kialakulásukhoz. Szociológiai megítélés szerint a devianciás magatartások oka, hogy a magyar társadalom egyre anómiasabbá válik, az elidegenedés egyre inkább terjed. Ez a folyamat sem új keletű, jelen volt az egész szocialista korszakban, talán már korábban is. (4) Összességként megállapíthatják, hogy „...a devianciás viselkedés alapvető oka az elidegenedés és az anomia, vagyis, hogy a devianciás viselkedést folytatók a társadalomtól betegekké”. (5)

A gyermekkorú elkövetők

Az összébűnelkövetőkhöz hasonlóan a gyermek- és fiatalok is főként vagyon elleni bűncselekményeket követnek el. 1996-ban 86 százalék tartozott ebbe a kategóriába. Ezeknek csaknem a fele (1 761) lopás, csaknem a negyede (880) betöréses lopás. A gyermek- és fiatalok részvétele az erőszakos és garázda jellegű bűncselekményekben 9,4 százalékos.

Fontos tényező, hogy a gyermekkorú elkövetők által elkövetett jogsértéseknél magas a látencia aránya. Ennek leggyakrabban az az oka, hogy a kárérték általában csekély, nem éri el a bűncselekményi értékhatárt. A sértettek viszonyulása a gyermekkorú elkövetőkhöz szintén sajátos, a károsultak többsége nem akar büntető eljárást indítani a gyermekkorú elkövető ellen.

A családi helyzetet, háttérrel vizsgálva megállapítható, hogy az elkövetők 74 százaléka teljes családban, 20 százalékuk pedig elvált szülőknél nevelkedett. Az állami gondoskodás alatt állók viszonylag ala-

csony elkövetési rátát mutatnak, arányuk nem éri el a 10 százalékot. Az egységes rendőrségi és ügyészségi bűnügyi statisztika adatai szerint 1996-ban az ismertté vált 125 915 elkövetőből 3689 volt gyermekkorú. Ez a szám 479-cel kevesebb az előző évi adatnál. Az összbünelkövetőkön belül a gyermekkorúak aránya 2,9 százalékot tesz ki. 1990-től elemezve a statisztikai adatokat a gyermekkorú elkövetők száma kis ingadozást mutat. 1992-ben volt legmagasabb az elkövetői létszám: 4488 fő. Csongrád megyei mérések szerint a „gyermekkorú elkövetők között jelentős számban található az általános iskola egyes osztályaiból év közben kimaradt gyermekek, a többszörösen osztályt ismétlők, a túlkorosak és az iskolába egyáltalán nem járó gyermekek is. Ezek a gyermekek az iskola elkerülésével kicsúsznak a primer kontroll alól.” (6)

A fiatalok elkövetők

1996-ban 13 544 fiatalok bünelkövetőt mutat a statisztika. Ez az előző adathoz képest (14 321) 9,5 százalékos csökkenést mutat. Az összbünelkövetőkhöz mért arányuk 1996-ban 10,8 százalékos. A kilencvenes évek elkövetői létszáma 1992-ben volt a legmagasabb, 15 706 fő. A bűncselekmények 8–9 százalékát alkoholos állapotban követték el a fiatalok. A statisztikai adatok a csökkenés ellenére sem kedvezőek, mert az azonos korú népesség létszáma lényegesen nagyobb arányban csökken, mint a bünelkövetőké. (7)

A fiatalok bünelkövetők családi helyzetére – hasonlóan a gyermekkorúakéhoz – jellemző, hogy az elkövetők több mint fele teljes családban él, az elkövetők 20 százalékának elváltak a szülei. Az elkövetők 7–8 százaléka állami gondoskodásban nevelkedik. A fiatalok csoportos, szervezett jellegű bünelkövetéseire jellemző a durvaság, agresszivitás, a felnőtt bünelkövetőkkel kialakított bünszövetségi kapcsolat. Már önmagában is veszélyeztető tényező a pozitív, követendő és társadalmilag elfogadott normák és értékek hiánya, az érzelmi sivárság, a céltalanság, a

közömbösség, a szenvedélybetegségek rohamos elterjedése, az elkövetők között érvényesülő kölcsönhatások. Az utóbbi időben a fiatalok növekvő mértékben követtek el bűncselekményeket alkoholos befolyásoltságú állapotban.

A családi milió

A társadalom legkisebb sejtje, a család az első és elsődleges értékrend-közvetítő az értelmével nyiladozó gyermek számára. Az marad az értékrendjét kialakító és azt meghatározó fiatalok számára is.

„A gyermekek erkölcsi nevelésének és szocializált, humánus lényé válásának alapját a családi életben kell keresnünk. A gyermekek egészséges személyiségfejlődésének gátjaként és a kriminalitás irányába ható tényezőként szokás megjelölni a rendezetlen családi élet eléggé tisztázatlan fogalmát.” (8)

Tény, hogy a társadalmi feszültségek, a munkanélküliség, a szegénység, a hajléktalanság, a nélkülözés nyomatókító, de önmagában nem kriminalizáló tényező. A meglévő társadalmi problémák elősegítik azt a folyamatot, hogy a középosztály szokásaitól, a „normál életvezetéstől”, normarendszertől eltérő szubkulturák kialakuljanak. De ez sem vonja maga után szükségszerűen a deviáns magatartás kialakulását. A fiatalok társadalmilag elfogadott érvényesülési lehetőségei gyakran a családjukban bekövetkezett státusvesztés miatt lecsökkentek, korlátozottá, kilátástalanná váltak. Ha az érvényesülési lehetőségek korlátozottabbak is, a könnyebb életmód, a gondtalanabb mindennapok elérését nehezítő helyzet áll is elő, de a tisztas emberré válást nem teszi lehetetlenné. A felnőttek körében az úgynevezett „féhérgalléros elkövetők” sem a társadalom periferiájára szorult személyek, nem a megélhetésért követik el a cselekedeteiket. A fiatalok körében az unalomtól szenvedő, a „valami jó bulit kellene már csinálni” mentalitás könnyen vezet bűncselekménynek minősülő balhékhöz, mint ahogy a jó anyagi körülmények között élő, úgynevezett úrigyerekek deviáns

magatartásai is gyakran büntetést vonnak maguk után. *Makarenko* fogalmazta meg: „Könnyű úton könnyű emberkéek formálódnak.”

A környezet hatása

Ha a szülő, a család nem tölti be a funkcióját, nem ad át a gyermekeknek humán értékeket, akkor a gyermek nem érzi fontosnak, lényegesnek a családi kötetelét. Mivel nem kötődik a családhoz, máshol keresi a kapcsolódási pontokat, a közösséget, az emberi kapcsolatokat. Ha a szülők „éjt nappallá téve” dolgoznak, hogy mindent megadjanak a gyermekük-

nek (több gyermek ritkán fér el az ilyen szemléletű család elképzelésébe), akkor a gyermek úgy érzi, hogy nem ő (hanem a pénz) a fontos a család, a szülők számára. A családi mellözött-ségből fakadóan a gyermek még fokozottabban érzi, hogy valakihez (valakikhez), valahová tartoznia kell. A harmonikus családi élet, a meghitt otthoni légkör hiánya miatt marad az utca, a grund, a hasonló helyzetű, összeverődött fiatalok csoportja, akik öntörvényű életet alakítanak ki. A családból kisodródott fiataloknak nincs sok választási lehetősége, a kortárs csapatban gyakran kialakul a rivalizálás, a kiugró teljesítmény felmutatásának kényszere.

A csoportba verődött fiatalok az alkoholt bátorító, erőt adó eszköznek tekintik. Ideológiájukat tévtanok, például a sámánizmus határozzák meg. Hazafiságukat az idegengyűlölettel azonosítják. A drogok az élet elixírjét jelentik.

A drog szerepe

A fiatalok devianciái körében kiemelkedő helyet foglal el a drog, ezért kíván némi elemzést. Azzal az unalomig ismételt kijelentéssel, amely szerint „a kábítószer-kereskedelemben a tranzitországból célszággá váltunk”, nem sokat lehet kezdeni. Közelebb visz a probléma lényegéhez az a megfogalmazás, amely szerint „a kábítószer-probléma adekvát kezelésének is legnagyobb gátja, hogy nincsenek hiteles adatok a kábítószer-fogyasztókra vonatkozóan, így nincs ismeretünk sem a valós nagyságrendről, sem az érintettek társadalmi helyzetéről. A tényleges cél- és kocká-

zati csoportok pontos ismeretének hiányában pedig elképzelhetetlen a probléma bármilyen formában történő hatékony kezelése.” (9)

A kábítószer-fogyasztás ősrégi eredetű, de mai formájában a 20. század hatvanas éveinek közepétől érdemel figyelmet. Délkelet-Ázsiából indulva az Egyesült Államokba jutott, majd elérte Nyugat-Európát is. Kezdetben Angliában, Hollandiában és Olaszországban tűnt fel, majd elterjedt egész Európában, a

közép-kelet-európai országokban is. A hatvanas évektől kezdődően „epidemiológiai” váltás következett be: a hagyományos drogvisszaéléseket az ifjúság drogfogyasztása váltotta fel.

Hazánkban az első jelek 1968-ban jelentek meg. A ragasztózás, a speciális gyógyszerek fokozott használata iránt érdeklődtek a fiatalok. 1975-ben már megjelent a marihuána is. A nyolcvanas években már a kemény drogok és az intravénásan adható narkotikumok használata is terjedt.

A Nemzetközi Egészségügyi Világszervezet a kábítószer-függőséget úgy határozta meg, mint „olyan pszichikai és nemegyszer fizikai állapotot, amely egy élő szervezet és egy szer kölcsönhatásának eredménye, és amelyet olyan magatartások és reakciók jellemeznek, amelyek magukba foglalják a szer folyamatos és periodikus használatát, amely használat a szer által kiváltott pszichikai hatásokhoz vagy néhány esetben a használat elmaradása esetén fellépő rosszullettől való félelemhez kötődik.”

A drogfogyasztásra, -visszaélésre vonatkozó pontos adatok nem állnak a hatóságok rendelkezésére, de még a szociológiai kutatások, statisztikai eredmények is csupán becslült értékeket mutatnak. Reprezentatív vizsgálatok szerint a fiatalkorúak 43 százaléka kipróbálta már a drogot. Az adatgyűjtések szerint egyetlen drogot próbált fiatal átlagosan öt másik fiatalnak ad szert, hogy próbálja ki, illetve 12 fiatalnak tart élménybeszámolót, pozitívan értékelve a „szer” hatását. Becslések szerint a világon több mint ötvenmillió ember fogyaszt valamilyen drogot.

A Nemzetközi Egészségügyi Világszervezet a kábítószer-függőséget úgy határozta meg, mint „olyan pszichikai és nem-egyszer fizikai állapotot, amely egy élő szervezet és egy szer kölcsönhatásának eredménye, és amelyet olyan magatartások és reakciók jellemeznek, amelyek magukba foglalják a szer folyamatos és periodikus használatát, amely használat a szer által kiváltott pszichikai hatásokhoz vagy néhány esetben a használat elmaradása esetén fellépő rosszullettől való félelemhez kötődik”. (10)

A kábítószer-fogyasztásban kiemelkedő szerepet tölt be a társadalmi környezet. Ismert tény, hogy magas a kábítószer-élvezők száma a szociálisan és gazdaságilag hátrányos helyzetű régiókban. Ezekben a területeken egyébként is magas a munkanélküliség, a bűnözés. Ebben a milióban igen könnyen sérülhet a fiatalkorú személy önbecsülése, saját magába, valamint a jövőjébe vetett hite, bizalma. A kábítószer lehet a pillanatnyi „gyógyír” a kilátástalanságra. Ezt a helyzetet kihasználva a kábítószer-kereskedők sokkal aktívabbak. Így fennáll annak reális veszélye, hogy szinte mindenki problémamentesen hozzájut a „szerhez”.

A hajlamosító tényezők közül a család mellett kiemelt jelentőséggel bír a kortárs-csoport hatása, az egyén erős késztetést érez, hogy azonosuljon a csoport szokásaival. Ez a pszichés hatás sok fiatalat vezet arra, hogy kábítószer-fogyasztóvá váljék.

A kábítószer-fogyasztás és a bűnözés kapcsolatát több esetben elemezték. Ko-

rábban az Európa Tanács megbízásából végzett vizsgálatok nem találtak okozati összefüggést. Az újabb kutatások következtetései eltérőek. Igaz, hogy az eredmények még nem véglegesek, de a kábítószer-fogyasztás és a bűnözés közötti okozati összefüggést fogadják el, és nem zárják ki korrelatív kapcsolatukat.

A személyiség alapvető jegyei – F. Marullo és F. Bruno szerint – szükséges előfeltételek, de a kábítószer-élvező magatartásának nem egyedüli meghatározói. Ha a kábítószerrel való találkozás esetén a fiatalkorúban az elutasítás erősebb, mint az iránta való kíváncsiság, akkor a személyisége pozitív, a kívánatos döntést segíti elő. Ez esetben viszont a fiatalkorú személyiséget meghatározó értékrend mint előfeltétel érvényesül. Így jön létre a kábítószer, az alkoholt, a dohányzást, mint káros szenvedélyeket elutasító, a kulturált magatartást, egészséges életvezetést meghatározó pozitív életvezetés. Ellenkező esetben szubkulturált értékrendből fakadó deviáns, bűnöző magatartás alakul ki. Ez az életforma pedig egyre inkább negatív irányba tolódik el és „lekapszolja a kábítószerélvezőket a társadalom normatív rendszereiről”. (11)

A kábítószer-fogyasztó magatartása önmagában a status offenses, az áldozat nélküli bűncselekmény kategóriájába tartozik. Dinitz és több kutató szerint ezeknek a deviáns magatartásoknak nincsenek a károkozás fogalomkörébe eső értékvesztései, károsultjai, „csupán” a drogfogyasztó, az „elkövető”, a bűncselekmény alanya válik a bűncselekmény tárgyává, áldozatává. Egyes megfogalmazások – F. Marullo és F. Bruno – szerint ez a kábítószer okozta közvetlen bűnözés. Amikor a saját fogyasztáshoz szükséges „szert” mindenképpen meg kell szerezni vagy a nagy hasznot hozó kábítószer-kereskedelem, illetve a kábítószer előállításához közvetlenül kapcsolódó bűncselekményeket vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy mind a kábítószer-fogyasztók, mind a profitra törekvők a legszélesebb skálájú bűncselekmények elkövetésére képesek. Ezeket a magatartásokat a kábítószer okozta közvetett bűnözésnek nevezzük. (12)

A fiatalkorúak védettsége

A fiatalkorúak veszélyeztetettsége kapcsán gyakran hivatkoznak a szociális intézkedések fontosságára, a szociális háló kiépítésére, az intézményesített támogatásra, ellátásra. Az Alkotmány 70/E.§ /1/ bek. szerint az állampolgároknak joguk van a szociális biztonsághoz. Az önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén a fiatalok megélhetésükhöz szükséges ellátásra jogosultak. Ez a probléma kezelésének az egyik, az objektív pólusa. A másik póluson a szubjektív tényezők, a családi élet rendezetlensége jelenik meg.

Szükséges és elengedhetetlen az egyén tudati tényezőinek, a pozitív társadalmi normák irányába ható törekvéseknek az erősítése. Fontos, hogy a fiatal állampolgár a társadalmi viszonyokban az adott helyzet alanyának és ne tárgyának érezze magát. Ne erősödjön benne az a szorongató érzés, hogy minden nélküle történik, mindent rajta kívülálló tényezők mozgatnak.

Ha jól működnek a társadalom intézményrendszerei és a személy betagoódik az őt körülvevő társadalomba, akkor védettséget kap. Ehhez szükséges az örök emberi értékek, az erkölcsi alap elsajátítása és elfogadása. Képessé kell tenni a fiatalkorút, hogy a mindenki által elfogadott társadalmi norma szerint éljen. Ez nem néhány személy, szülő, pedagógus kötelessége, hanem össztársadalmi feladat.

A prevenció érdekében szükséges minden intézkedést megtenni, mivel „a devianciának egy bizonyos – meg nem határozott – szintnél nagyobb gyakorisága a tár-

sadalom egészének működését súlyosan veszélyezteti” (13)

Jegyzet

(1) A gyermek- és fiatalkorúak bűnmegelőzését, valamint a társadalmi integrációjuk elősegítését szolgáló feladatokról szóló kormány elöterjesztés. Budapest, 1997. október (Munkaanyag).

(2) Gönczöl Katalin (1994): *Anómia és bűnözés növekedése Magyarországon, Társadalmi Beilleszkedési Zavarok*. Készítette a TBZ-t ellenőrző munkacsoport.

(3) Pataki Ferenc (1994): A deviáns jelenségek értelmezésének és kezelésének kulcskérdései. In: *Devianciák Magyarországon*. Közélet Kiadó, 80. old.

(4) Lásd: Andorka Rudolf (1994): *Deviáns viselkedések Magyarországon, Devianciák Magyarországon*. Közélet Kiadó, 57.

(5) U.o. 59.

(6) Merényi Kálmán: A gyermekbűnözés jelenkori helyzete. Emlékkönyv Dr. Tokaji Géza c. egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. *Acta Universitatis Szegediensis*, Tomus XLVIII. Fasc. 1–20., 165.

(7) Lásd: *Elöterjesztés a Kormány részére a gyermek- és fiatalkorúak bűnmegelőzését, valamint társadalmi integrációjuk elősegítését szolgáló feladatokról*. 1997. augusztus (tanulmány).

(8) Nagy Ferenc (1980): A büntetéssel fenyegetett cselekményt elkövető gyermekek helyzete és a velük szemben alkalmazható eszközök Magyarországon. *Acta Universitatis Szegediensis*, Tomus XXVII. Fasc. 110., Szeged. 235.

(9) *Elöterjesztés a Kormány részére...*

(10) F. Marullo, F. Bruno (1996): *A kábítószer-fogyasztás közege, a különböző társadalmi-kulturális, jogi és normatív rendszerek*. UNICRI-MKM Prevenció Iroda, II. kötet, Kabala Kiadó, Budapest. 27.

(11) U.o.

(12) U.o.

(13) Andorka Rudolf (1994): *Deviáns viselkedések Magyarországon*. Közélet Kiadó, 32.

Kisida Erzsébet

A tévéerőszak kulturális politikája és szociológiája

Az elmúlt évtizedekben a tévéerőszak értelmezésének kétféle – egymással ellentétes – irányzata alakult ki a médiakutatásban. Az egyik a filmeknek a nézőkre gyakorolt hatásából indult ki, a másik a filmbefogadás felől közelített a te-

levízió műsoraihoz. A hatásra és befolyásolásra koncentráló elemzések az erőszak képi „produkciójára” fektették a hangsúlyt, annak a vizsgálatára, hogy a képernyőn milyen gyakran lehet agresszív cselekedeteket látni és ezt kvantitatív vizsgá-